

El termalisme i l'evolució dels nuclis urbans: el cas de la Garriga

Juan José Molina Villar

Introducció

Els diferents aspectes del turisme analitzats i comentats en aquest article formen part d'un treball d'investigació sobre els orígens del turisme a Catalunya i en el qual concretament s'ha estudiat la incidència dels canvis històrics, geogràfics, espacials i de la morfologia de la població de la Garriga al Vallès Oriental.¹

S'ha observat i parametritzat de quina manera l'evolució i desenvolupament de l'activitat termal i balneària afecta els canvis i el creixement urbà de la població de la Garriga. Això va ser possible per l'anhel de salut i la necessitat de satisfer les necessitats bàsiques d'atenció sanitària. En un principi, els balnearis es trobaven al servei d'un sector social concret, la burgesia, la qual disposava de majors recursos econòmics per seguir els tractaments, que requerien molt de temps i tenien un cost elevat.

La valoració social dels recursos hídrics com l'aigua termal que es desenvolupa dins l'activitat balneària queda reflectida de manera molt directa sobre el nucli urbà, reconfigurant-lo, modificant-lo i ampliant-lo. Aquestes infraestructures i serveis es faran necessaris pel gradual augment i freqüentació de les practiques termals i ajudaran d'una manera progressiva a la millora de la fun-

1. Em refereixo al treball de recerca «El prototurismo en Catalunya: La Garriga, los balnearios y las aguas termales» de setembre de 1999, dirigit per Joaquim M. Puigvert, del Departament de Geografia, Història i Història de l'Art de la Universitat de Girona

cionalitat urbana i dels recursos econòmics. Tanmateix, això provoca un canvi de les relacions espacials i socials de la població, gràcies al desenvolupament de les activitats balnearies, i d'estiueig, fins arribar a les primeres manifestacions de la indústria del foraster o del turisme.

El termalisme i l'evolució urbana de la població

Algunes de les cases particulars del poble antic de la Garriga disposaven d'aigua termal. La seva aplicació durà a que algunes famílies l'aïllin en espais restringits i n'aprofitin l'ús econòmicament creant les primitives cases de banys. Amb l'explotació de l'aigua termal es produeix un canvi de les relacions entre l'espai social privat del centre termal i l'espai públic de la població amb diferents nivells de valoració que s'estableix amb les persones que van a prendre les aigües o que s'allotgen al centre termal. En aquest sentit, s'ha estudiat el cas de la família Blancafort, propietària del Balneari de la Garriga que du el seu nom i que participa, activament, en les activitats socials de la població.

Els carrers principals de la Garriga s'han estructurat adaptant-se al creixement i a la freqüentació de la població per gent forastera. Començant per la zona sud i seguint la carretera de Ribes, s'arriba a Can Nualart, on comença la bifurcació de l'anomenada carretera Nova i el carrer dels Banys on han estat instal·lats els diferents balnearis des del segle XIV, entre ells el Blancafort i el Martí. El carrer dels Banys continua amb un altre nom, carrer del Centre i Calàbria. El segle XVI, s'inicia la urbanització de la plaça Dachs i el carrer de Calàbria es desenvolupa cap el segle XVIII, enllaçat amb la carretera de Vic. El segle XIX, amb l'increment de l'explotació de les aigües mineromedicinales, el subsòl del carrer Major de la Garriga es converteix en un dels espais més importants: segons s'explica en la *Guia del Bañista* de 1876, tot al llarg del seu subsòl les aigües termals flueixen amb un gradient, des del nord del carrer on són fredes fins a la part sud on són més calentes (GARCÍA, 1876 p. 230).

El potencial dinamitzador de les aigües termals a la Garriga és producte dels seus beneficis per a la salut i del reconeixement per part de l'Estat que les declara d'utilitat pública en els Decrets Reials del 12 de setembre de 1860, del 23 de setembre de 1879 i del 8 de novembre de 1881, que disposen aquesta utilitat pública per les aigües propietat de J. Blancafort, J. Martí i J. Roselló, respectivament. Una activitat per a les noves generacions de la població, fora de l'àmbit agrari i industrial, que els canvis i evolució de la medicina i de la bacteriologia orientaran cap els serveis fisioterapèutics i en general al consum, l'oci, el temps lliure o en concret cap els serveis parabalnearis.

Dels diferents centres d'aigües termals de la Garriga cal destacar el Balneari Blancafort. Se situa al carrer dels Banys i actua com a centre de socialització. És l'establiment amb un major nombre d'instal·lacions, de serveis i de tractaments d'hidroteràpia amb finalitat farmacològica i té un alt nivell tècnic. De manera paral·lela a la generació d'un espai públic, l'aigua termal també s'in-

trodueix a l'àmbit privat de la població: l'aigua curativa es du al domicili d'aquells que necessiten prendre banys i no poden fer-ho al balneari. Els germans Vinyes, coneguts com els Francisquets, utilitzaven uns bocois manipulables (sis eren la mida d'un bany) i els transportaven amb carros. Fins i tot, l'aigua termal de la deu dels Blancafort, s'enviava per ferrocarril a la població de Vic, carregada amb barrils recoberts d'espert per conservar-ne la temperatura (BLANCAFORT, 1976, p. 41).

La difusió i la incidència del termalisme fora de la localitat, es durà a terme amb noves empreses vinculades a la industrialització, com l'embotellament i comercialització de les aigües minerals de la deu Fournier —declarada d'utilitat pública RO 1/3/1930—, situada al nord de la Garriga i al peu de la línia del tren de Sant Joan de les Abadesses (PARDO, 1951). La comercialització d'un tipus concret d'aigües de la Garriga, permet el traspàs de l'àmbit local i permet l'aproximació del fenomen a altres localitats. Així, de manera indirecta, es generen altres processos, d'industrialització independent i paral·lela a l'agricultura i a la indústria en general.

L'entorn paisatgístic i climàtic són complements vinculats a les noves activitats generades per les pràctiques amb l'aigua termal i que potencien una indústria constructora a la població de la Garriga, que s'amplia i modernitza. La nova indústria suposa l'aparició d'una activitat econòmica especulativa, urbanística i immobiliària. A la vora d'alguns dels pous termals explotats s'articula el creixement dels balnearis, places, carrers i es remodela l'espai públic i privat de l'estructura urbana. A prop del Balneari Blancafort es construeixen cases que seran ocupades fonamentalment per famílies de l'emergent classe burgesa catalana. Aquests nous habitants vénen a prendre les aigües, però també a gaudir de la temporada estival, que genera una activitat social de relleu per la presència de determinades personalitats.

Les noves residències de la Garriga, que pertanyen a una elevada classe social amb notables recursos econòmics, afavoreixen l'estabilitat poblacional i milloren significativament l'aspecte de l'espai urbà. El treball tècnic, laboriós i creatiu, els detalls arquitectònics i l'ornamentació de les torres o xalets d'estiuieig d'aquella època ha perdurat fins avui dia com a testimoni fidel d'aquella època i és, en certa mesura, un llegat assimilable a una arqueologia turística. Els nous pobladors de la Garriga reclamen les comoditats que tenen a la ciutat i de les quals l'àmbit rural no disposa. A poc a poc, els nous espais privats dels pobladors es relacionen amb l'espai públic i comú de la societat garriguenca. Els contactes entre les persones allotjades al balneari i la família Blancafort estableixen vincles relacionals entre famílies rellevants de Barcelona i la població de la Garriga.

Així mateix, en el cas de la família Blancafort, els guanys de l'activitat termal serveixen per ampliar i diversificar el seu negoci, gràcies, en part, a les aportacions d'alguns dels clients del balneari: els propietaris del balneari es convertiran també en propietaris i gestors d'una indústria de pianoles i d'una de perfumeria. D'aquesta manera, queda palès el fet que l'activitat termal i bal-

neària potència el naixement d'altres activitats no directament vinculades a la indústria de les aigües, gràcies a una dinàmica relacional que genera el balneari, entre els clients i els propietaris o gestors i també amb els habitants del poble que hi treballen.

L'aprofitament del recurs de l'aigua i l'estructura física del nucli termal: el balneari Blancafort

La indústria necessita d'una matèria primera, la pedra, la fusta o el metall i en l'anomenada indústria balneària, l'aigua és l'element primordial. Els rituals que genera el bany es convertiran en una tècnica, que serà perfeccionada i millorada constantment i les instal·lacions de bany evolucionaran en el mateix sentit. Cal tenir present, però, que els balnearis del vuit-cents, en tant que recinte col·lectiu de serveis, es conceptuen de manera molt diferent a una instal·lació hotelera, a un sanatori, a un hospital o a una clínica. El balneari és un establiment no exclusivament dedicat als malalts, a les cures, als tractaments o a l'allotjament i els seus serveis complementaris, sinó que també està obert a la gent que gaudeix de salut. La instal·lació balneària integra a la perfecció els dos tipus de clients mitjançant una eina clau: la tècnica del bany. En aquest sentit, convé aclarir l'evolució de la seva atracció de visitants: en un principi, al segle XIX, s'hi anava fonamentalment per la cura o el tractament d'una malaltia, però, cap el 1930, el balneari ja s'havia convertit en un lloc d'esbarjo.

L'Hostal és l'establiment més antic d'hospedatge a la Garriga, però entre finals del segle XVIII i principis del XIX s'hi construeixen l'Hotel Catalunya i l'Hotel Doré (MAURI, 1954). Però, en canvi, la casa de banys o balneari més antiga de la Garriga, que també ofereix la possibilitat d'allotjament, és el balneari propietat del senyor Joan Blancafort i Llavina que inicia les seves activitats cap el 1840 (MANZANEQUE, 1883). El Balneari Blancafort serà el més gran de la localitat i arribarà a tenir fins a cent habitacions. Més endavant, el 1874, apareixen les instal·lacions de Can Martí, que es convertirà en el Balneari Martí, i les del senyor Josep Martí Gay, que passaran a ser les Termes Victòria i que després d'un tancament temporal es reobriran el 1941 i canviaran la seva denominació per la de Termes La Garriga. Altres establiments de la Garriga, relacionats amb els banys i les aigües termals, són el Balneari Mallol (conegut com Banys de Can Macari Mallol), el Balneari Nualart, els Banys d'en Poy i Ca la Bàrbara.

La relació directa entre l'espai global de les construccions balneàries, la seva organització interna i la vida social que s'hi desenvolupa condiona, en certa mesura, el seu espai exterior, amb la generació d'una dinàmica constant lligada als avenços de la tècnica. Els orígens conceptuals del balneari del segle XIX a Europa, i també a Catalunya, es configuren a partir dels espais per a practicar la gimnàstica, dels banys grecs, de les termes romanes i de les pistes esportives, als quals s'uniran els nous conceptes de la modernitat. La concepció dels

balnearis del segle XIX a Catalunya sorgirà dels espais coneguts: la terma, el monestir, la casa pairal i la masia. Tots ells se sobreposen en la nova instal·lació termal i balneària i la vinculen amb el passat, amb les construccions de les ordres monacals i de l'església i de la Roma antiga.

Pel que fa a la construcció de balnearis a Catalunya es poden considerar dues etapes:² la primera, del 1880 al 1900 i, la segona, del 1914 al 1924 (SOLÀ-MORALES, 1986). Si recuperem els elements exposats abans i els comparem amb els del Balneari Blancafort, descobrim la integració inicial de dos aspectes: la línia tradicional de les construccions de la casa pairal catalana i la seva evolució, cap el segle XIX, a una estructura amb alguns elements bàsics de l'edifici monàstic. La fisonomia arquitectònica conjuga diferents aspectes, però els dominants són l'eclecticisme de l'època, els elements ornamentals i decoratius del modernisme i del noucentisme (CUSPINERA, 1978). Per comprendre millor aquest tipus de construcció cal estudiar conjuntament la tipologia de l'espai global de l'edifici i la configuració del seu espai intern, amb les seves múltiples variants que mantenen relació amb l'entorn: distribució en forma de «H», en «U» i organització en forma de barri. En relació a l'espai, ara pel que fa a la seva localització, cal constatar que «les cases de banys» es construeixen habitualment com a estructures estables, a zones d'interior i a la muntanya; tot i que amb el pas del temps apareixeran a les zones de litoral, en aquest cas com a construccions temporals. En ambdós casos s'ubicaran en un àmbit semiurbà.³

La disposició de l'espai de la casa de banys es configura al voltant d'una zona central, el «claustre», s'organitza cap a un espai interior descobert o «jardí», que s'integra amb el paisatge i que és el nucli d'articulació del conjunt. Sovint, un dels costats és ocupat per un gran espai diferenciat, dedicat, inicialment, a l'església. La zona d'allotjament, els dormitoris, se situa als pisos superiors o en annexos que tendeixen a créixer des de la zona central cap a totes les direccions possibles, de manera centrífuga (SOLÀ-MORALES, 1986). El Balneari Blancafort de la Garriga segueix la forma de «U» (figura 1), tot i que conceptualment funciona com les altres varietats arquitectòniques, amb la definició d'un espai interior i d'un espai exterior. A la zona interna hi ha el departament mèdic, la galeria de banys, l'allotjament i el restaurant i, a la zona externa, amb la galeria solar, les zones amb jardí i esportives, la pista de ball o la capella de la Mare de Déu del Remei.

En general, la construcció d'un balneari està lligada a la surgència de fonts o a l'existència de pous i a l'espai físic i a la geografia del seu entorn. Però la funcionalitat del balneari va molt més enllà per les relacions i els espais interns, a través dels tractaments als clients, les relacions entre ells i amb els treballadors. Això tindrà

2. A l'actualitat, sembla considerar-se un altre moment cap a finals de la dècada dels anys 1980, amb una certa recuperació i renovació dels balnearis.

3. Durant el segle XIX, les teràpies amb tot tipus d'aigües propiciaran que dins de l'àmbit de la hidrologia s'experimenti cada cop més amb les aigües marines, cosa que obliga els pacients a desplaçar-se a les zones litorals on s'han de bastir unes instal·lacions, les quals prendran les referències dels balnearis d'interior o de muntanya, però amb serveis més precaris.

una influència significativa en l'arquitectura (espais oberts, espais tancats, espais col·lectius, espais privats). Així també, la construcció del balneari es projecta a la vida industrial i urbana de l'època; per això, els ambients del balneari seran constantment reinterpretats.⁴ L'espai del balneari disposa també de subzones d'àmbit semipúblic i exclusivament privat i amb jerarquies que s'adapten, amb l'oferta de serveis, a la categoria dels estadants: hi ha diferents tipus d'habitacions, de serveis i, fins i tot, de restaurants. Evidentment, hi trobem també els espais exclusius del personal de servei (la cuina, el vestuari, l'economat, etc.). Tots aquests aspectes es configuren perfectament en el cas del Balneari Blancafort de la Garriga, on també, sobre la base de les necessitats, es modificarà l'arquitectura i s'ampliarà la configuració de l'establiment del 1840 (MANZANEQUE, 1883), que acaba constituint-se en una illa d'edificacions i jardins al bell mig del nucli urbà de la població de la Garriga. En general, les instal·lacions balneàries segueixen dos models de distribució de l'espai: a) aquelles que integren les zones de tractaments termals, de banys i d'allotjament en una única construcció, com el cas del Balneari Blancafort de la Garriga, i b) aquelles on les zones de tractament termal se situen en una zona comuna diferenciada de la construcció destinada a l'allotjament i als serveis, com és el cas dels banys de Caldes d'Estrac, a Caldetes.

La integració social als espais del balneari, amb diferents valors i amb un denominador comú, el bany, avança amb l'experimentació dels usos terapèutics de les aigües termals, mineromedicinals i marines, quasi sense limitació en la creativitat i la investigació. Això, es desenvolupa paral·lelament amb la relació del balneari i l'entorn natural; on es traslladen moltes de les activitats dels clients. L'aigua i la tècnica del bany, són els vehicles integradors del cos humà amb la natura (evidentment limitada per la permissivitat moral de l'època). Cal destacar, però l'hermetisme i la selecció social que exercien els balnearis d'interior en l'acolliment de la gent forastera de diversos nivells.

El punt de partida de l'establiment de banys del Balneari Blancafort serà la construcció d'una primitiva galeria de banys, amb dotze cambres amb banyeres de marbre i dutxes, i una altra per als serveis d'hidroteràpia. La instal·lació està al semisoterrani per raó del desnivell necessari per al flux de l'aigua. L'empresa perdura diverses generacions, com a negoci familiar català de dimensions petites tot i que l'edifici estava catalogat de luxós. El sistema de finançament és la reinversió dels recursos familiars a les instal·lacions i totes les persones de la família participen activament en el treball i l'atenció personal directa als clients. Quasi tot l'any hi havia ocupació, però l'estacionalitat és una de les seves característiques.

El client habitual era de l'alta burgesia catalana i el nivell de l'oferta de servei d'alta qualitat, ja que sempre s'intentaven adequar als darrers avenços i

4. L'arquitectura balneària té una línia continuïsta amb la primitiva terma romana, però també incorpora aspectes de les instal·lacions àrabs, que en alguns casos són modificacions de les anteriors. La seva remodelació ha estat constant, en ocasions, amb una forta component moral de la cultura. En reciprocitat, la cultura també s'ha servit dels balnearis, per la fàcil manipulació interna adaptable a les cures hídriques o al lleure a l'exterior. A l'arquitectura balneària romanen els trets de continuïtat morfològica i social amb l'antiguitat.

millores tecnològiques. El balneari es coneix pel «saber fer» i per les bones maneres i simpatia dels seus gerents i treballadors. Aquesta és la imatge que promocionaven als seus clients, entre els quals es trobaven figures de renom, com el doctor Lluís Trias de Bes o l'alcalde de Barcelona, el senyor J. Sanllehy, que n'era client habitual. El termalisme de la Garriga és centre de reunions i tertúlies a la zona de la galeria del cafè del balneari, organitzades per membres del Cercle del Liceu, de l'Ateneu Barcelonès i per estiuejants residents a la colònia de la població, com els metges Manuel Font i Torner i Lluís Llagostera, l'arquitecte Vicent Artigues o el director de *La Vanguardia*, el senyor Miquel dels Sants Oliver (BLANCAFORT, 1978). També es realitzen reunions de societat, culturals o científiques, com la trobada que estableix el que seria més tard la Clínica Plató de Barcelona cap el 1922, conduïda pels doctors Joan Puig Sureda, Francesc Gallart, Jacint Raventós, Emili Roviralta i Joan Codina. En aquest sentit, fins i tot abans de l'arribada del ferrocarril, el servei del transport assumeix el seu important paper. S'inaugura un servei de tartanes des de Barcelona al Balneari Blancafort de la Garriga, amb una freqüència de dos cops per setmana, que s'anuncia al diari *El Brusi*.⁵

Cal destacar també el paper del consistori municipal. A partir del segle XX va preveure el creixement d'una població «flotant» i el de la residencial, amb la realització de plans d'urbanització i d'expansió del primitiu nucli urbà, confiant en la visió de futur dels promotors del Balneari Blancafort.

Els efectes de la freqüentació a les infraestructures de comunicació local

A Catalunya, les infraestructures de comunicació per terra de la segona meitat del segle XIX a Catalunya, tenen una transformació important que afecta directament l'evolució i el desenvolupament industrial, cosa que permet tenir bones perspectives de futur a moltes poblacions fins ara eminentment rurals (LÓPEZ PALOMEQUE, 1994); aquest serà també el cas de la Garriga. La millora dels sistemes de comunicació terrestre permet el transport dels materials energètics i la redistribució de les matèries bàsiques elaborades als centres fabrils. Fins a la millora plena de la xarxa viària el transport de mercaderies es realitza en carretes o cotxes de viatgers, arrossegats per muls o cavalls; els camins no estan asfaltats i el mal temps els converteix sovint en intransitables.

La situació geogràfica de la Garriga al territori català és en un punt clau de les comunicacions de l'època, entre les poblacions d'interior i les de costa. En un principi, cap el 1851, la carretera de Vic passava pel mig del poble, pel carrer Major, i això influència en l'organització del centre urbà i la seva morfologia. D'altra banda, la carretera segueix part del camí del riu Congost. L'any 1875, la carretera i la via del tren estan mediatitzades per la proximitat del camí de material energè-

5. Més endavant es convertirà en el *Diari de Barcelona*.

tic, que es treu a les mines de carbó de Sant Joan de les Abadesses, cap a la capital. Els nous transports emergents i les noves vies de comunicació permeten la unió i l'establiment de vincles temporals entre les persones i les activitats, tant de les industrials com de les culturals, de la gran ciutat i del món rural. En l'època estudiada el ferrocarril és un dels elements més important per a les persones que comencen a desplaçar-se cap a la Garriga, que en l'àmbit local suposa una renovació continua de l'arribada de barcelonins (MAURI, 1974). D'aquesta manera es poden prendre les aigües i, fins i tot, quedar-se a la Garriga a passar l'estiu. En aquest període s'estableix l'estació de la Garriga, es construeixen estructures ferroviàries com el pont de Can Palau del francès Alexandre G. Eiffel (BLANCAFORT, 1975, p. 128) i la línia de tren s'allarga amb continuïtat fins a Puigcerdà. Tots aquests factors són determinants en la aflluència de gent «forastera» a la Garriga, en especial de la burgesia catalana, l'única que pot assumir els costos dels desplaçaments i dels tractaments mèdics i es pot permetre una temporada estival de descans. La influència tant directa en la població és fàcilment observable amb l'alineació de les torres d'estiueig al costat de la via del tren.

Les transformacions de l'espai de la població estan directament relacionades amb l'adquisició d'una nova funcionalitat, l'acollida de banyistes; la qual cosa significa també l'aparició d'un nou tipus de producció: primer, amb la recepció de banyistes, després, amb l'acollida d'estiuejants o turistes i, més endavant, amb la missió de cobrir les necessitats dels nous estadants forasters. L'èxit en la tasca desenvolupada en aquesta nova activitat productiva facilita l'aparició gradual d'assentaments residencials locals i la consolidació d'una nova zona urbana, la colònia balnearia que més tard serà la colònia d'estiuejants. Les característiques del desenvolupament d'aquesta producció tan específica són: la dinàmica de l'activitat del balneari, la millora dels seus equipaments tècnics, la incorporació de nous sistemes de comunicació i el desenvolupament de la indústria constructora. Així també, cal tenir present la implantació del correu pel conjunt de l'Estat com a factor indicatiu de l'índex d'alfabetització i de les relacions entre la Garriga i altres poblacions, un eix dinamitzador de la comunicació entre particulars i empresaris (per un costat les publicacions periodístiques i per l'altre els padrons sobre les activitats professionals de la Garriga, el 1889, la població ja disposa d'un empleat de correus, el 1916, d'un carter i, a finals dels anys trenta, d'un cap de correus).

El 18 de juliol de 1880 el consistori de la Garriga disposa la instal·lació d'una estació telegràfica. El telègraf significa un important element de canvi i d'evolució en les poblacions que inicien l'adaptació a la nova època de la industrialització. Cap el 1908, l'Ajuntament de la Garriga cedeix a la Companyia Telefònica del Vallès un espai als baixos de la casa consistorial per a la instal·lació d'una petita centraleta. El balneari Blancafort va tenir el número 6 dels telèfons de la Garriga, que més endavant va passar a ser el número 27. El telèfon⁶ dona un impuls significatiu a la gestió del desenvolupament industrial i té una

6. El telèfon és un element important als balnearis i centres d'estiueig, tal i com assenyala Jaume Font a la pàgina 212 del seu treball *La formació de les xarxes de transport a Catalunya (1761-1935)*, editat el 1999.

especial repercussió com a servei del Balneari Blancafort. L'industrial o empresari amb problemes de salut requereix un entorn que li permeti les atencions mèdiques necessàries en un ambient relaxat i, alhora, el manteniment dels contactes amb la vida econòmica i social. El telèfon permet a l'empresari alliberar-se en part a la dependència de la supervisió física constant del negoci i li dóna mobilitat. I, en general, en el cas del nostre estudi, el telèfon permet a la classe burgesa prendre les aigües sense desvincular-se totalment de l'activitat de la metròpolis. Finalment, cal destacar també la incorporació al sistema de comunicacions de la població els aparells de radiodifusió. El registre municipal del Cens dels Aparells de Radio-Receptors de la Garriga de meitat dels anys trenta n'inventaria un total dos-cents seixanta-cinc.⁷

Altres referents dels avenços tècnics de la metròpolis s'incorporen també d'una manera molt dinàmica a la Garriga. Cap el 1900, s'instal·len els primers enllumenats de gas, en substitució dels llums d'oli, de bugies o de petroli. I, a principis del 1901, en un escrit de Luis Huguet, es constata la sol·licitud del permís per a la instal·lació de l'enllumenat elèctric. El mes de novembre d'aquest mateix any, en una sessió ordinària de l'Ajuntament, s'estudia la proposta i es ratifica l'interès pel sistema d'enllumenat elèctric.

A principis del segle XX, la Garriga presentarà també una important reactivació dels sistemes de transport de passatgers. El 1914, s'atorga llicència al senyor Ramon Aussó i Gallifa per a l'establiment d'un servei de tartanes entre la Garriga i Riells del Fai (la proximitat i la publicitat del seu entorn afavoreix les excursions a Riells) i s'incrementa la circulació de vehicles de tracció mecànica a la població. En aquest sentit, el 1919, l'Ajuntament de la Garriga ha d'establir una normativa per a la circulació de vehicles, en què es fixa que la circulació pels carrers de la població es faci amb marxa moderada. L'increment dels vehicles de tracció mecànica a la població durà a la creació per part de l'Ajuntament d'un registre de vehicles, que s'inicia els anys vint. El 1923, la necessitat de combustible durà a l'establiment d'un distribuïdor de benzina mòbil, a càrrec del senyor Josep Dalmau i, més endavant, es disposa el primer centre de subministrament de carburant amb un mecanisme de petites dimensions; el 1925 s'estableix un distribuïdor fix de benzina a la Indústria Babel i Nervión. De manera paral·lela, d'acord amb el registre els padrons de la Garriga, les professions de xofer, ordinari o transportista són un de les més nombroses a la població; així, en el període que va de 1930 a 1940, la població arribarà a quaranta professionals d'aquest ram sobre un total de 3.115 habitants als principis del anys trenta i 3.380 habitants als anys 1940.

Els vincles comarcals de la Garriga són també un impuls important del seu avanç en els aspectes del transport i la comunicació. La carretera de Barcelona la uneix al mercat de Granollers i de Vic, per on circulaven carretes, camions i autoòmnibus; la via dels trens amb destinació cap el nord de Catalunya i cap a França du

7. Aquest registre es realitza amb l'objectiu de conèixer el nombre d'emissores captades al municipi durant la Guerra Civil.

gent i mercaderies de molts llocs (de Sabadell, de Sant Celoni o de Sant Feliu de Codines), tot i que els compradors amb major potencial van a Barcelona (VILA, 1963). A la segona dècada del segle XX la Garriga té una pista d'aterratge, tot i que és d'ús privat i no comercial (la utilitza el senyor Esteve Fernández); durant la Guerra Civil serà expropiada pels militars (GARRIGA, 1986, p.107).

Pel que fa a les activitats socials, apareixen infraestructures i estructures que modifiquen l'espai urbà relacionades amb el desenvolupament de la indústria balnearia, tèxtil, constructora i del «foraster». S'incrementa el nombre de llicències i permisos de construcció, per a instal·lacions i infraestructures d'accés a la població, d'allotjament i de suport logístic bàsic. Es fixa la retolació de l'espai urbà i s'inauguren fonts públiques (a la Garriga, cap el novembre del 1886, a proposta del senyor Joaquim Baró, s'acorda construir dues fonts, una al carrer dels Banys i un altre al carrer Calàbria i, el 28 de març de 1897, una tercera al creuament dels carrers de la Mina i dels Banys). S'introdueixen també millores higièniques dels serveis municipals, com la creació de l'Escorxador. En un principi, les noves activitats i instal·lacions se centren en els serveis termals que, més tard, es traslladen al nou espai residencial de la població (la colònia de banyistes o la colònia d'estiuejants).

Els xalets dels banyistes, els estiuejants i l'exemple

Després del primer impuls dels centres termals vinculats exclusivament a les cures de l'aigua, els metges incorporen la relació salut-climatologia, un aspecte que anirà assolint cada cop més relleu. Així, les diferents publicacions de l'època sobre aigües i balnearis estableixen una mena de període «oficial» per a la temporada de banys. Del 15 de maig al 15 d'octubre, segons la *Guía del Bañista o Compendio de Hidrologia Médica de 1875*; del 10 de maig al 15 de juliol i del 20 d'agost al 20 d'octubre, segons la *Guía Oficial de las Aguas mine-romedicinales y Establecimientos Balnearios de 1911*, i de l'1 de juny al 15 de juliol i de l'1 de setembre al 30 d'octubre, segons la *Guía oficial de los Establecimientos Balnearios y Aguas Medicinales de España de 1927*. Certament, el seguiment de banys sembla associar-se al bon temps. La data d'inici i final dels períodes es força semblant a les diferents publicacions de l'època. Ara, en relació amb aquestes dades i als aspectes comentats en els apartats anteriors, podem reprendre la qüestió de l'estada dels «banyistes» a la població del balneari: s'inicia amb l'estada al balneari o cases particulars i continua amb la necessitat d'una major comoditat i d'una estada més llarga, no només per motius de salut sinó també de benestar, la qual cosa condueix a la construcció de cases propietat per part d'aquests banyistes-visitants amb considerable poder adquisitiu.

Les primeres construccions de torres o «xalets» es realitzen de forma indiscriminada, però aviat aquesta construcció s'organitza i s'estructura en colònies. Zones d'habitatges per a banyistes i estiuejants, que disposaran d'una compo-

ment més àmplia de la seva estada, amb la de l'entorn, el clima, la llibertat i la proximitat del centre termal. Aquestes colònies, en base a les pretensions de millora de la salut, s'ubiquen especialment en la millor zona de la població (prop del balneari i del millor entorn natural).

A finals del segle XIX, el director de banys de la Garriga, el doctor Manuel Manzanque y Montes, fa una primera descripció de la població i de les seves construccions en els termes següents:

«En verdad que consta el de la parte antigua formada casi en totalidad por una calle, que es la carretera de Barcelona a Ribas, con el de la parte nueva que se ha edificado en los alrededores de la vía férrea. Mientras aquella presenta por la construcción y forma de sus casas, la fisonomía de un pueblecito esencialmente rural, esta revela todas las características de una Villa de Aguas. Allí son casas de modesta apariencia las más, pero interrumpidas de vez en cuando por edificios de antigua arquitectura cuyo abolengo y el de sus propietarios lo señalan bien a las claras las ventanas góticas de primoroso trabajo; aquí, son lindísimos hotelitos o chalets de construcción moderna que, sin pertenecer a un orden arquitectónico definido, llevan impreso el sello del buen gusto y agradable aspecto que los Catalanes dan a sus torres.» (MANZANEQUE, 1883, p. 7).

La torre es pot considerar un prototip de casa d'estiueig de la burgesia del segle XIX, assimilable a una casa residencial. És unitat arquitectònica bàsica, destinada al temps d'espera de la pràctica dels banys i les cures i a la temporada d'estiu. No té funcions vinculades a l'agricultura, ni a la ramaderia, ni, en general, a les del món rural. Té com a imperatiu poder gaudir del clima i del paisatge. Les colònies (balnearies o d'estiueig) i les seves edificacions s'han convertit en un element d'arqueologia turística, en un referent per a les «segones residències» o urbanitzacions del present, de la urbanització de l'espai rural amb finalitat turística. Al canvi de segle, aquesta activitat constructora a la Garriga va ser molt important per al canvi de la configuració de l'espai residencial; apareix un nou espai urbà vinculat a l'estiueig i un nou model de residència, la torre, que sintetitza una manera distinta de vida, amb noves formes estètiques que simbolitzen la posició social i la capacitat econòmica d'una determinada classe social (SOLER, 1995).

La construcció de torres s'identificarà successivament amb l'eclecticisme, el modernisme i el noucentisme, on els arquitectes deixen els referents de la «cultura» de l'època i que podríem considerar en dos períodes: el final del XIX i el principi del XX. Cal destacar, del primer període, dues torres dels arquitectes Emili Sala i Cortes i Josep Domènech Estapà i una de Marcel·lí Coquillat Llofriu. El segon període, s'inicia amb l'eclecticisme, amb el senyor Miquel Madorell Rius i Jaume Brossa Mascaró; el modernisme estarà representat per les obres del senyor Josep Puig i Cadafalch, Emili Sala i Cortes, Lluís Planas i Calvet, amb la construcció d'edificis, i Vicenç Artigues Alberti amb la construcció d'una torre. L'arquitecte Manuel J. Raspall i Mayol comptarà amb més de vint-i-quatre edificis i torres modernistes i cinc torres dins l'estil noucentista. A aquest darrer estil, cal afegir els arquitectes Adolf Florensa, Francesc

Guàrdia i Vidal, Josep Graner, Xavier Turull Ventosa i Raimon Duran i Reynlas, amb un total d'onze torres construïdes (CUSPINERA, 1978).

La limitació lumínica dels horitzons tancats pel ciment a les ciutats es contraposa als espais oberts de la vida rural, amb unes edificacions impregnades de natura i amb un major grau d'horitzontalitat que a les ciutats. La vinculació a les activitats termals defugia la sensació d'aïllament. La vida a la colònia balnearia o d'estiuieg, integrada i influenciada per la vida del camp, s'inicia cada dia amb la primera llum del sol i es desenvolupa sovint més enllà de la terrassa de la torre. La torre té habitualment unes golfes, un garatge, un economat i, en especial, jardins i zones d'arboreda, amb temples, pèrgoles, pistes de tennis o porxos per a les activitats a l'aire lliure. El nucli residencial o colonial de la Garriga es construeix a partir del centre antic de la vila i estableix un llarg passeig.

La repercussió sociològica d'aquest canvi morfològic urbanístic és molt important, amb els intercanvis que afavoriran ambdues comunitats en un nou marc de relacions. La població rural de la Garriga gaudeix dels avenços tècnics i d'algunes de les comoditats que traslladen «els de ciutat», i aquests últims d'un entorn natural paradisiac i d'unes tradicions arrelades que permeten un nou aprenentatge cultural, que reforça en especial els vincles de la família. Així també, la torre i la colònia fan coincidir els diferents membres generacionals de les famílies i a aquestes entre elles. Evidentment, cal no oblidar la prosperitat que suposa per al poble la afluença de banyistes, la consolidació de noves construccions i el creixement poblacional, encara que només sigui temporal. No obstant això, algunes famílies s'hi traslladen de manera permanent i equilibren el procés d'emigració a les ciutats d'alguns àmbits rurals. L'aparició de les colònies suposa els anomenats projectes d'eixample i reforma de 1900 (figura 2).

Durant molts anys l'evolució urbana de la població de la Garriga està vinculada al carrer principal, al llarg del qual es disposen també els balnearis. La circulació de mercaderies de Barcelona a Ribes passava també pel carrer Major, que era travessat per grans carretes arrossegades per sis muls. Molts carreters feien parada a la Garriga i passaven la nit amb altres companys que arribaven de la Farga o la Cambra de Torelló. Més endavant hi passaren els motors d'explosió de camions i finalment els automòbils. Les primeres referències d'automòbils a la Garriga fan referència a l'estada d'un ciutadà francès a qui se li va espatllar el cotxe de la marca «Automobile Henriette», però la referència més significativa és la de l'automòbil de doctor Planas de principis de segle, que l'utilitza per realitzar les visites a domicili (BLANCAFORT, 1976). En la configuració evolutiva urbana es poden considerar dos moments: el de la construcció urbana, amb els vestigis romans de Can Tarrés i les diferents construccions medievals que perduren fins el 1875, el segon moment, s'inicia el 1876 i finalitza el 1936 (CUSPINERA, 1978).

Les delimitacions del terme municipal de la Garriga són: la població de Montmany al nord i nord-est, la de les Franqueses al sud, Cànoves-Samalús a l'est i l'Atmella a l'oest i sud-oest. El riu Congost, amb les seves ramificacions i diferents torrenteres, la carretera i les unitats disperses de població situen al

centre el nucli antic. Però, a poc a poc, es perfilarà una nova dinàmica d'agrupació i concentració. Abans del segle XVIII ja hi va haver, per exemple, un canvi en la situació de les activitats litúrgiques i del cementiri, que se separen del nucli poblacional cap a la Doma. Del 1850 al 1875, l'evolució del camí principal de Granollers a Vic, a prop de «Can Caselles» i de la zona de brogiment de les aigües termals i la via del ferrocarril fora de la població (figura 3). La reconfiguració morfològica més accentuada s'aprecia al principi del segle XX, entre el 1900 i el 1920, amb la línia del tren i el creixement de la població cap a la zona est i sud, que comença a trencar els límits antics del desenvolupament urbà (figura 4). Del 1920 al 1930 el creixement es farà extensiu a la zona del riu Congost i Can Noguera, i, pel sud, cap a Can Nualart, seguint una estructura quadriculada (figura 5). L'alçament planimètric de 1853, dut a terme pel senyor Salvador Vilardebò, manifesta que la població ha mantingut un desenvolupament al llarg dels eixos ortogonals següents: el camí de Barcelona a Vic i el Torrent de l'Alern —la baixada de l'Estació—, limitats pel carrer de Cardedeu i el Balneari Blancafort.

Com ja s'ha comentat, el tren té un paper significatiu, amb les construccions urbanístiques a les dues bandes de la via es crea la Ronda del Carril, que va des del Torrent de la Cova, fins al carrer de la Mina. Del 1876 al 1878 es du a terme la urbanització d'aquesta Ronda del Carril i l'ampliació del Passeig, de conformitat amb el geni urbanístic de dos propietaris de finques i de terres, el senyor Tomas Nualart i Bosch i el senyor Josep de Roselló i Puig, que cedeixen terrenys al municipi per poder obrir el passeig. A partir del mes d'abril de 1878 es comença a elaborar el programa dels projectes de l'eixample del poble elaborats pel senyor Nualart, un aspecte important de l'ampliació de la zona urbana segons comenta J. Mauri: «*ya entonces se calculaba que la población de que se trata ha de ser más importante la flotante que la estante*» (MAURI, 1954, vol. III, p. 300). Aquest projecte es debat fins i tot a la sessió del consistori de l'1 de novembre de 1891, on s'informa de l'estada a la població de la comissió de l'Acadèmia de San Fernando, amb l'objectiu d'estudiar la viabilitat del projecte de l'eixample i emetre'n un informe. El 21 de juny de 1894, el govern de Sagasta, a través del ministre de Foment, comunica la signatura de l'expedient del planell de l'eixample del poble de la Garriga, la notificació és del senyor Antonio Ferratges, marquès de Mont-Roig, diputat per corts pel districte de Granollers, a qui l'Ajuntament nomenarà fill adoptiu (ARXIU MUNICIPAL, acta núm. 107).

Desenvolupament de l'eixample, la colònia balneària i la d'estiuejants

A partir de l'aprovació del projecte de l'eixample, el seu desenvolupament ja no correspondrà a la incorporació d'elements aïllats sinó a l'articulació d'un conjunt de serveis, que permet el procés de residencialització de la Garriga,

evidenciat mitjançant la colònia. La configuració gradual de diferents infraestructures genera noves accions cap a finals de segle, com l'enllumenat de gas, adjudicat el 1890 a la societat Sucesores de José Piñol i Compañía (s'instal·len cinquanta fanals i el sistema s'inaugura el 24 de juny del 1900). L'augment de l'allotjament fora del balneari, a la zona de l'eixample, té com a màxim exponent l'àmbit residencial proper al nucli antic i la consolidació del nou projecte amb el mestre d'obres, el senyor Tomàs Nualart i Bosch, i els arquitectes Manuel Respall i Mayol, Emili Sala i Cortes, Lluís Planas i Calvet, Xavier Turull i Ventosa i Ramon Duran i Reynlas.

La Garriga es converteix en la població catalana de referència per a la configuració de la «la colònia d'estiueig» de canvi de segle. No és només la construcció impulsora d'aquesta nova zona residencial sinó, també, les obres complementàries (com per exemple, les canalitzacions i les conduccions de les aigües potables i residuals). D'acord amb les dades de l'inventari realitzat el 1954 pel notari i historiador de la Garriga, el senyor Josep Mauri i Serra, que ordena i classifica el registre dels arxius municipals, els permisos i les llicències de construcció representen els valors absoluts sobre els quals fem els comentaris següents:

D'acord amb el gràfic 1, s'aprecien tres moments per a l'activitat constructora: de 1885 a 1889, de 1898 a 1916 i de 1918 a 1936. L'any 1886 hi ha 14 llicències i permisos, distribuïts des del 1880 al 1899 i projectats en la línia de l'eclecticisme. Aquest primer moment constructor és paral·lel al desenvolupament de l'Establiment de Banyes, el Balneari Blancafort, que es crea el 1875 (BLANCAFORT, 1976), i a la construcció d'un altre edifici singular, la Torre Sant Miquel. El segon període, se situa al modernisme a partir del 1900. Els anys 1902 i 1906 tenen 11 permisos cadascun; el 1908 i 1909, 14 permisos, entre els quals destaquen els de Can Raspall, la Torre Sant Josep o Domingo Pujades; del 1910 al 1919, cal destacar l'any 1911, en què s'arriben a concedir 19 permisos; el 1912 la xifra s'incrementa a 26, dels quals poden destacar els de la Bombonera, la Torre Iris, la de Francesc Blancafort, la Casa Caritat o la Villa Dolores. Del 1920 al 1929, l'any 1923 es donen 17 llicències, el 1924 en té 19 i al 1925 s'arriba fins a 24, amb edificis noucentistes com la casa de Mercè Mayol, Can Ramos, Rosa i Carme Escayola, Narcisa Freixas. Del 1930 al 1939 es produeix un descens en les sol·licituds i les autoritzacions: 1930, només 16 permisos, 1934 amb 13 i 1936 només amb 2; tots ells de línia noucentista evolucionada.

Creació de nous espais de socialització: l'oci i el lleure

En l'època d'aquest estudi, al poble de la Garriga, trobarem espais de socialització antics i nous. Dels primers, podem considerar l'ajuntament, la primera escola, les cases del petit artesanat, la farmàcia, l'hostal i la primitiva casa de banyes, entre d'altres. Dels antecedents del món rural, l'església i l'ajuntament

són els primers centres col·lectius i de reunió, que tindran continuïtat. Les celebracions litúrgiques i les festes religioses es realitzaven primerament a la Doma i, més endavant, a l'església parroquial de Sant Esteve. La missa dominical i els dies assenyalats amb celebració del Sant Ofici són moments de trobada de la població local amb els banyistes, els estiuejants o els forasters i és una activitat en què la participació familiar és quasi completa. L'espai de l'església té una determinada distribució a partir del centre de l'altar, amb una estructura jerarquitzada d'acord a la rellevància de les famílies i l'edat i la posició social de les persones; una disposició que es mantindrà fins i tot com a ordre d'abandonament de l'església a la finalització dels oficis.

El Passeig

En una sessió del consistori de la Garriga de l'any 1878 es comenta una proposta dels senyors Josep de Roselló i Puig i de Tomás Nualart i Bosch (el primer havia estat alcalde el 1865 i el segon ho serà el 1909) per dur a terme un passeig des del torrent d'en Caselles fins a la zona dels boscos. El 24 de febrer de 1878 l'alcalde, el senyor Pere Dachs, obté el consens necessari per a l'aprovació del projecte, amb la col·laboració de tots els afectats que donen el consentiment en cedir part dels seus terrenys a l'Ajuntament. El Passeig de la Garriga és un projecte d'espai públic semblant a la concepció de la Rambla, d'on sortien els accessos a les torres dels banyistes i dels estiuejants. S'inaugura el 1878 amb una longitud d'uns 1.000 metres de llargada. S'estructura en tres seccions: la central, amb uns 10 metres d'amplada i destinada al passeig, i dues laterals, de 5 metres, subdividides en una zona de pas de carruatges i vehicles i en una voravia. L'Ajuntament hi va plantar dues fileres laterals de plàtans que procedien de la Devesa de Girona (HERNANDES, 1985).

L'estona del passeig s'inicia amb la tarda i s'allarga fins la desaparició de la llum natural a primera hora del vespre. El passeig acull també com a concepte els aspectes higiènics i terapèutics «de moda». Permet realitzar una activitat física que no requereix un gran esforç, respirar aire net, sentir la força èolica i gaudir dels efectes de l'helioteràpia després del bany d'aigües termals al Balneari (VINETA-BELLASERRA, 1890, p. 45). Seure als bancs del Passeig per parlar amb els coneguts es converteix en un aspecte habitual de la vida al poble. Algunes famílies de la colònia de banyistes i d'estiuejants converteixen el Passeig en el lloc de trobada per organitzar activitats o celebracions. A l'extrem nord, a l'inici del Passeig i a continuació del projectat carrer Cardedeu es construirà una placeta amb una font al centre i, tot al llarg del Passeig, s'aniran obrint nous carrers com el del Figueral i, amb l'enderroc de la casa núm. 45 del carrer de Banys, propietat del senyor Josep de Roselló, quedarà suprimit el camí del torrent d'en Caselles.

En general, el passeig és un espai important i constant a totes les poblacions on es produeixi el fenomen de la residencialització. És l'espai d'integració del

potencial dels valors dels habitants de les torres de la colònia balneària i, com ja hem comentat, un primitiu embrió paisatgístic de la residencialització rural que fixa les premisses arqueològiques d'una part de la història antiga de l'estiu i del turisme

Més enllà del passeig, la integració i l'acceptació de la gent forastera per part dels pobladors de la Garriga donarà pas a un seguit d'activitats per la temporada estival. Aquestes noves festivitats es realitzaran als espais públics habituals, que donen una continuïtat entre aquestes activitats i les festes populars tradicionals de la localitat (la Festa del Corpus, la Festa Major o les Caramelles del Roser). Les noves activitats incrementen la utilització dels espais urbans i aporten innovacions, com la utilització d'espais extra urbans (a l'època no era habitual la instal·lació d'un escenari o de qualsevol altre tipus d'instal·lació no permanent). S'introdueix la nova concepció d'espais públics oberts i mòbils, no permanents; s'articulen uns nous espais de socialització dinàmica, que depenen de la temporalitat de la celebració o de l'èxit de la instal·lació.

El Casino

Els banyistes i, més endavant, els estiuejants disposaran també d'un espai comú i tancat de trobada, que en un principi és el Saló Sport i després el Cèntric Club. Amb el temps, es construirà una nova entitat, el Casino de la Garriga, amb l'adquisició d'una finca del Passeig, amb locals per a festes i diverses activitats durant l'estiu. El Casino té un cafè, una pista de ball, una de tennis, un frontó i una de bitlles. Era un centre de trobada i de reunió.

La terminologia lingüística de Casino fa referència a una casa d'esbarjo situada generalment fora de la població, a una societat per a la conversa, la lectura, el joc o a l'edifici d'aquesta societat. En la terminologia més catalana es fa referència a una associació privada de caràcter recreatiu i cultural, semblant als clubs, als centres, als cercles o als ateneus, o al local d'aquesta societat on es reuneixen els socis per conversar, llegir o jugar.

Dels diferents espais que corresponen a la concepció de Casino a la població de la Garriga hi ha l'espai integrat al balneari, instal·lat dins del complex termal en una zona amb jardí; l'espai de les zones urbanes o extra urbanes, vinculat a les colònies de banyistes o d'estiuejants.

Aquests centres de reunió són la materialització de la voluntat de relació de les famílies de la classe burgesa que prenen banys o estiuegen, amb expectatives d'aliances o de negocis. De tota manera, els casinos no eren l'espai exclusiu per aquest anhel relacional, atès que també es conduïa a altres activitats lúdiques, esportives o esdeveniments que els estiuejants organitzaven a través de la seva natural afinitat social i del sentiment de col·lectivitat. No obstant això, el Casino es va convertir en l'espai social central dels vincles i les relacions de la colònia residencial i en la institució catalitzadora de les diferents activitats (excursions, festes, àpats, jocs d'atzar, actes culturals, etc.).

El Casino s'estructurava com a una societat d'accionistes, constituïda quasi en la seva totalitat pels banyistes o estiuejants que any darrera any perpetuaven la seva presència a la localitat. Els socis majoritaris componen la Junta de l'Associació, que és l'òrgan executiu i responsable de buscar les noves propostes d'oci per als estiuejants i forasters. A la població de la Garriga es conserva el llibre d'actes del Casino que ens explica alguns aspectes de la seva constitució: la societat comença a prendre cos a les 18,30 hores del dia 14 de març de 1924, amb una reunió a Barcelona, en una sala d'actes de l'Ateneu Barcelonès, dels senyors Oliva, Llagostera, Blancafort, Traval, Roselló, Pla, Mir i Miró, que, més endavant, seran la primera Junta directiva del Casino. Constituïda l'Associació, s'obre un compte corrent al Banco Urquijo Catalán a nom del Casino de la Garriga, amb signatures reconegudes del president, el senyor Martín Oliva Fages, i del tresorer, el senyor Juan Mir Pujol. A partir d'aquesta primera reunió, seguiran d'altres per debatre els tràmits d'obres o l'establiment dels impresos i dels títols de propietaris dels socis.

El 2 d'agost de 1924, el senyor Carlos de Roselló, organitzador de l'Aplec anual al bosc de Can Tarrés, incorpora el patrimoni d'aquesta activitat cultural com a iniciativa del Casino (*Llibre d'actes* del Casino de la Garriga del 1924); aquesta decisió és força important, perquè s'incorpora a la societat un capital cultural consolidat, estructurat i organitzat, a més, en un espai natural. Les audicions musicals, amb els concerts del Casino o en espais a l'aire, són un altre element dinamitzador i significatiu d'un sector selecte dels estiuejants, així com la lectura, a partir de la disposició d'una petita biblioteca, o de les activitats de joc — tennis de taula, billar o d'escacs— (SOLER, 1995). Aquests són exemples de la intersecció entre la vida cultural i tradicional del poble i la vida cultura dels estants temporals, entre els espais públics tradicionals amb els nous espais. Els espais locals i els de la colònia es barregen i interfereixen constantment, fins i tot en l'àmbit de les institucions, amb una simbiosi progressiva en el marc del desenvolupament de la població. Un desenvolupament que es du a terme amb tres eixos fonamentals: els aspectes socials, els econòmics i els culturals.

Finalment, cal comentar que en algunes poblacions el joc esdevé l'activitat principal del Casino. Per a moltes localitats representa una font important d'ingressos, gràcies a l'anhel de certs personatges de la burgesia i de l'aristocràcia per demostrar el seu nivell social i econòmic (circumstància que no es produeix a la Garriga). El joc de la ruleta és el més habitual a la segona dècada del segle XX. La presència del joc com a activitat social als llocs d'estiueig és força generalitzada, tant a través del Casino com de l'establiment d'una sala específica al centre termal, potenciada per la davallada de la prioritat de les cures balneàries a favor de les activitats d'oci i de lleure a l'entorn del centre balneari i de la població que l'acull. Però, als inicis dels anys vint, la Dictadura de Primo de Rivera estableix la prohibició del joc i molts dels projectes iniciats o previstos queden aturats.

L'oci i el lleure

A més del Passeig i del Casino, el carrer Major i la Plaça Major de la Garriga són també centres neuràlgics de socialització. La població no disposa d'un espai urbà específic per a les activitats socials fins el 1902 i la construcció d'aquest espai específic, davant de l'església parroquial i de l'Ajuntament, no adquirirà plenament la seva funcionalitat —activitats polítiques, religioses o socials— fins els anys trenta (MAURI, 1954).

Els espais públics d'estructura tancada i limitada (el Balneari, l'Església o l'Ajuntament) evolucionen a espais oberts vinculats a zones naturals, amb activitats noves per als costums de l'època. A la Garriga té gran importància el seu entorn i el paisatge, que, malgrat ser centre de moltes activitats, s'aprofita quasi en estat primigeni i conservarà el seu encant i atractiu natural (aspecte amb abundant constància gràfica).

Les noves activitats públiques i festives de l'estiu (aquelles que innoven els costums rurals i no pretenen continuïtat) es duen a terme als espais rurals oberts i als entorns ambientals agradables, sense altre límit que el propi domini natural habitable del lloc. En aquests espais circumstancials hi coincideix la gent dels diferents àmbits: la de la població, la del balneari i la de la metròpolis barcelonina. Les celebracions més destacades foren la Festa del Bosc de Can Tarrés (en la qual fins i tot participaven grups que baixaven des de Castellerçol amb diligència) o la del Teatre de la Naturalesa (en honor a la Mare de Déu del Camí i referenciada el 1908). La importància d'aquestes activitats queda palesa amb els fets que exposem a continuació. El 3 de setembre del 1913 la Compañía dels Ferrocarrils del Nord estableix un tren especial per a la Festa del Teatre de la Naturalesa, amb un baixador al mig del bosc de la Xambonera, a cent metres de distància de l'escenari del teatre, per a facilitar l'accés als assistents a l'acte (BLANCAFORT, 1975). Així també, atesa la projecció d'aquesta festa a la comarca, la nit d'aquest dia 3 de setembre de 1913 s'organitza un sopar al Balneari en honor de tots aquells que l'han organitzat i que han participat activament en la representació; el lloc d'honor i d'homenatge fou per al senyor Ignasi Iglésias i les diferents taules del menjador del Balneari Blancafort estaven ocupades per personalitats destacades com els senyors Ildefons Suñol i Apel·les Mestres (BLANCAFORT, 1976). A aquestes dues festes de renom hi podem afegir la Festa Esportiva, la del Carnaval o la Festa de l'Arbre.

Una d'aquestes noves activitats, destacable per la seva singularitat, és l'establiment d'una mena de moll amb un servei de lloguer d'una petita barca, que ofereix un passeig per un tram d'un 800 metres del riu Congost, generada per la construcció d'una petita presa d'aigua per al rec sota el pont de la Doma l'any 1920 (la presa puja el nivell del riu i permet navegar). La zona del moll es convertirà en el lloc ideal per a l'organització de balls i festes musicals. Fins i tot s'hi va realitzar la posada en escena d'un fragment de l'òpera Marina amb el tenor Josep Girbau (activitat que recull el *Diario de Barcelona* de l'època). També s'hi van organitzar algunes verbenes, per a les quals s'hi va fer una ins-

tal·lació elèctrica. Amb el temps, els sediments del riu disminuiran el nivell de l'aigua i estroncaran la continuïtat del lloc.

Consideracions finals

En resum, l'article s'ha construït a manera d'un breu viatge per una realitat social innovadora del passat, en el termalisme i que representa una part important de la manifestació primigènica del que entenem a l'actualitat com turisme. Lamentablement, els estudis d'avui dia sobre el fenomen obliden o ignoren massa sovint aspectes evolutius, espacials i temporals, d'uns fets prototurístics constatats en unes restes materials. Mediatitzat dins d'altres perspectives que el desvirtuen, atorgant-li en exclusiva un mercantilisme en el marc d'un pensament excessivament tecnòcrata i escassament social. En aquest sentit, és important prendre consciència de l'espai i del temps, dins d'una prudent distància en l'anàlisi del passat, per poder copsar l'autenticitat dels fenòmens. Cal tenir molt presents els referents contextuals de cada temps.

Bibliografia

- ARNIJO VALENZUELA, M; SANMARTIN BAICOA, J. (1994). *Curas balnearias y climáticas. Talasoterapia y Helioterapia*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid
- BAREY, A. (1981). «Els primers temps d'estiueig a Catalunya». *L'Avenç* [Barcelona], 51, p. 16-21
- BEAVON, K.S.O. (1981). *Geografía de las actividades terciarias*. Vilassar de Mar: Oikos Tau
- BRU, J. (1853). *El amigo del bañista, o consejos y reglas medico higiénicas a los que usan aguas mineromedicinales, en bebida o en baño*. Barcelona: Imprenta Narciso Ramírez
- CALDERÓ, X. (1932). *El problema del turismo. Contribución a la formación de una política turística en España*. Barcelona: Tipografía Empòrium
- CALS, J. (1982). *La Costa Brava i el turisme. Estudis sobre la política turística, el territori i l'hoteleria*. Barcelona: Kapel
- CORBIN, A. (1993). *El territorio del vacío. Occidente y la invención de la playa (1750-1840)*. Madrid: Mondadori
- FERNÁNDEZ CARO, A.; NOUVILAS, A. (1912). *Guía del Turismo y Balnearios de España*. Madrid: Imp. A. García Izquierdo
- FONT I GAROLERA, J. (1999). *La formació de les xarxes de transport a Catalunya (1761-1935)*. Barcelona: Oikos Tau (Xarxes i territori, 2)
- GARCÍA BALLESTEROS, A. [dir.] (1986). *Teoría y Práctica de la Geografía*. Madrid: Alhambra Universidad.
- GARCÍA LÓPEZ, A. (1876). *Guía del bañista o compendio de hidrología médica*. Salamanca: Imprenta Sebastian Cerezo.

- GRACÍA ALONSO, F; MUNILLA CABRILLANA, G. (1997). *Protohistoria*. Barcelona: Universitat de Barcelona / Columna
- Guía de los establecimientos-balnearios de aguas minero medicinales en España (1943). Madrid: Luis Marty-Herráez.
- GUTIÉRREZ, G. [ed.] (1896). *Guía ilustrada de las aguas minerales y balnearios de España*. Madrid: Imprenta Colonial
- HARVEY, D. (1983). *Teorías, leyes y modelos en geografía*. Madrid: Alianza
- LÓPEZ PALOMEQUE, F (1994). «El Turisme». A: CARRERAS, C. [dir.] *Geografía General dels Països Catalans*. Vol. V, p. 17-105. Barcelona: Enciclopèdia Catalana
- MEMORIA GENERAL DEL V CONGRESO INTERNACIONAL DE TURISMO (1912). Madrid de 24 al 30 de Octubre de 1912. *V Congreso Internacional de Turismo de la Federación de Sindicatos e Iniciativas Franco-Hispano-Portuguesas. Bajo el Patronato de S.M. el Rey y Organizado por la Asociación de Propaganda de Madrid*. Madrid: Ed. Artes Gráficas Mateu.
- NADAL, J; SUDRIÀ, C. (1984). *Història econòmica de la Catalunya contemporània. Segle XX*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana
- RIBA, O; DE BOLÒS, O; PANAREDA, C; GOSÀLBEZ, J. M; NOGUERA, J. (1980). *Geografia Física dels Països Catalans*. Barcelona: Ketres, 3ª edició
- ROCA BALLBER, S. (1917). *Aigües minero medicinals. Balnearis de Catalunya*. Barcelona: Imprenta de Vda. Badia Cantenys
- SERRANO, M^a. M. (1993). *Las guías urbanas y los libros de viaje en la España del siglo XIX*. Barcelona: Universitat de Barcelona (Geocrítica-Textos de apoyo)
- SOLÀ-MORALES, I. (1986). *Arquitectura balneària a Catalunya*. Barcelona: Ketres
- SOLER, G. (1995). *L'estiueig a Catalunya 1900-1950*. Barcelona: Edicions 62.
- VERA REBOLLO, J.F. (1987). *Turismo y urbanización en el litoral alicantino*. Alacant: Instituto de Estudios «Juan Gil Albert» Diputación Provincial de Alicante
- VERA, J. F; LÓPEZ PALOMEQUE, F; MARCHENA, M. J; ANTON, S. (1997). *Análisis territorial del turismo*. Barcelona: Ariel
- VILA, P. (1963). *Visions geogràfiques de Catalunya*. Barcelona: Barcino
- VIÑETA BELLASERRA, J. (1890). *Argentona y sus aguas minero-medicinales*. Barcelona: Tipografía de Luis Tasso, 3ª ed.

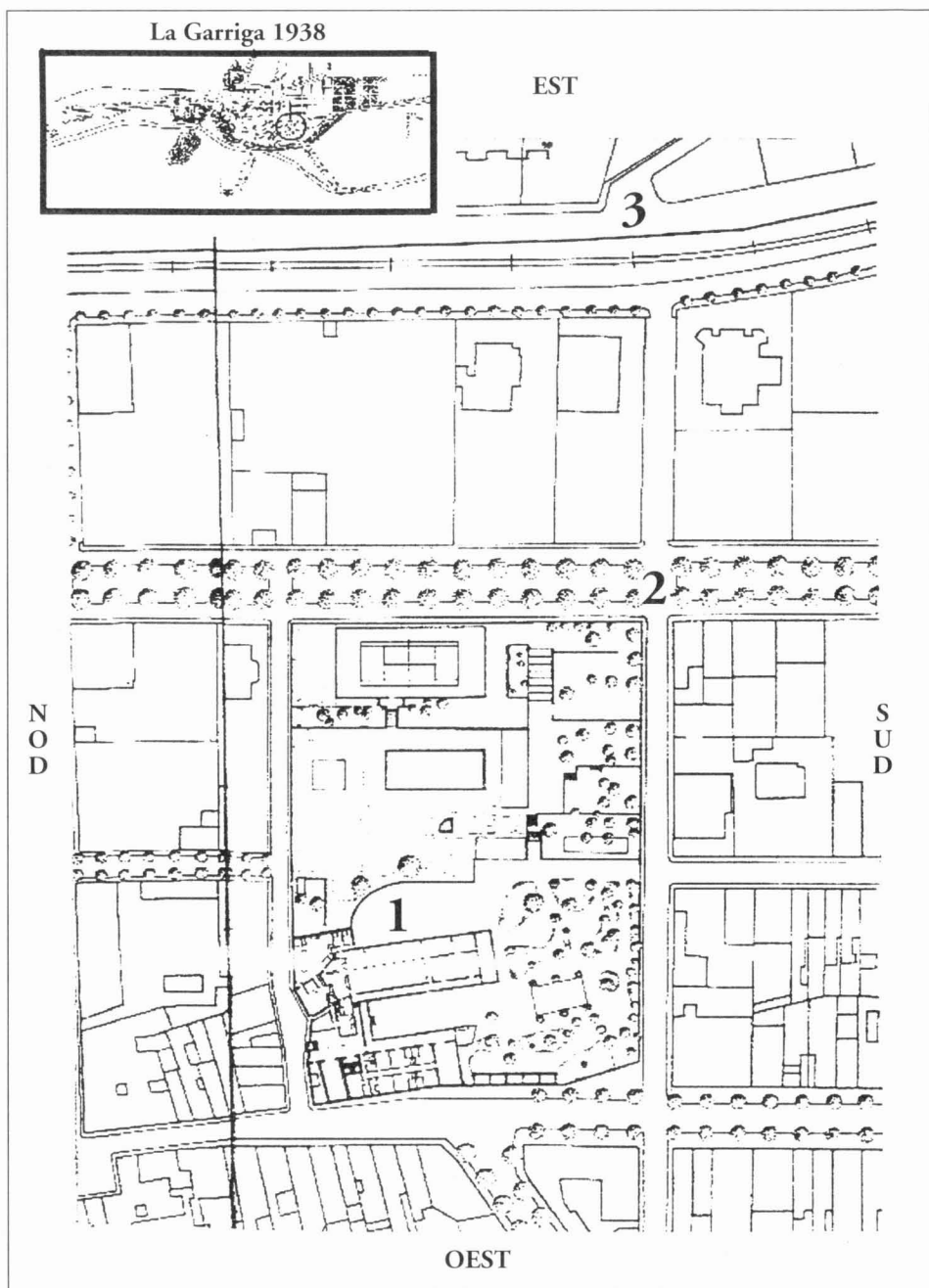
Bibliografía de la Garriga

- ABEL, J; JORDANA, J. (1987). *L'activitat econòmica al Vallès Oriental*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau
- AYUNTAMIENTO DE LA GARRIGA. (1908). *Ordenanzas Municipales de La Garriga*. Granollers: Imprenta San Joseph.
- BLANCAFORT DE ROSELLO, P. (1976). *La Garriga, el Balneari i jo. Cròniques, personatges i anècdotes*. La Garriga: Ariel.
- BRUGERA, S. (1847). *Anotaciones sobre el pueblo de La Garriga, sus aguas y baños termales*. Barcelona: La Abeja Medica Española

- CARRERAS ARAGO, D. (1883). «Reseña de la Monografía de las aguas minero-medicinales de La Garriga» (Provincia de Barcelona)». *Revista Ciencias Medicas* [Barcelona], IX, 18
- COSTA I RIERA, J; BONAL I FOLGAS, R. (1982). *La Garriga, aproximació sociològica*. La Garriga: Ajuntament de la Garriga
- CUSPINERA I FONT, LL. (1994). *La Garriga, guia arquitectònica*. La Garriga: Obra Cultural de la Caixa de Pensions i d'Estalvi
- CUSPINERA I FONT, LL. (1988). *Manifestacions de l'art modernista a la Garriga. Vol I. 1900-1912*. La Garriga: Col·leccions monografies de Contrapunt
- CUSPINERA I FONT, LL. (1988). *Manifestacions de l'art modernista a la Garriga. Vol II. 1913-1926*. La Garriga: Col·leccions monografies de Contrapunt
- GARRIGA I ANDREU, J. (1978). *Revolta i Guerra Civil a la Garriga*. La Garriga: L'Aixernador
- HERNANDES I OLIVERES, J. (1995). «Els Blancafort del Carrer o de Plaça». *Analecta d'Història Garriguenca* [La Garriga], 4, p. 21, Centre d'Estudis Històrics Garriguenc.
- MADOZ, P. (1849). *Diccionario Geografico, Estadistico, Historico de España y sus posesiones de Ultramar. Tomo XII*. Madrid, p. 543
- MANZANEQUE Y MONTES, M. (1883). *Monografía de las Aguas Minero-Medicinales de La Garriga (Provincia de Barcelona)*. Barcelona: Tipografia de Deldos y Marfany.
- MANZANEQUE Y MONTES, M. (1892). *Los baños termales de La Garriga en las afecciones cutaneas*. Barcelona: Hispano Americana.
- MAS, J. (1989). «Blancafort de La Garriga, 150 anys de tractaments termals». *El Nou 9* [Granollers], 0, p. 20-21.
- MESSEGUER, J. (1954). *El manantial termal de Blancafort en La Garriga*. Madrid: Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural.
- MAURI I SERRA, J. (1954). *Historia de La Garriga, Vol III*. L'Hospitalet de Llobregat: Romagraf
- PARDO CANALIS, J. Dr. (1951). *La Garriga. Geografía y Topografía médica*. Granollers: Alpina
- PLANAS Y VIVES, D.G. (1909). *Las Aguas Termales de La Garriga, bajo el punto de la Hidrología Médica*. Barcelona: Hijos de Domingo Casanovas.

Figura 1

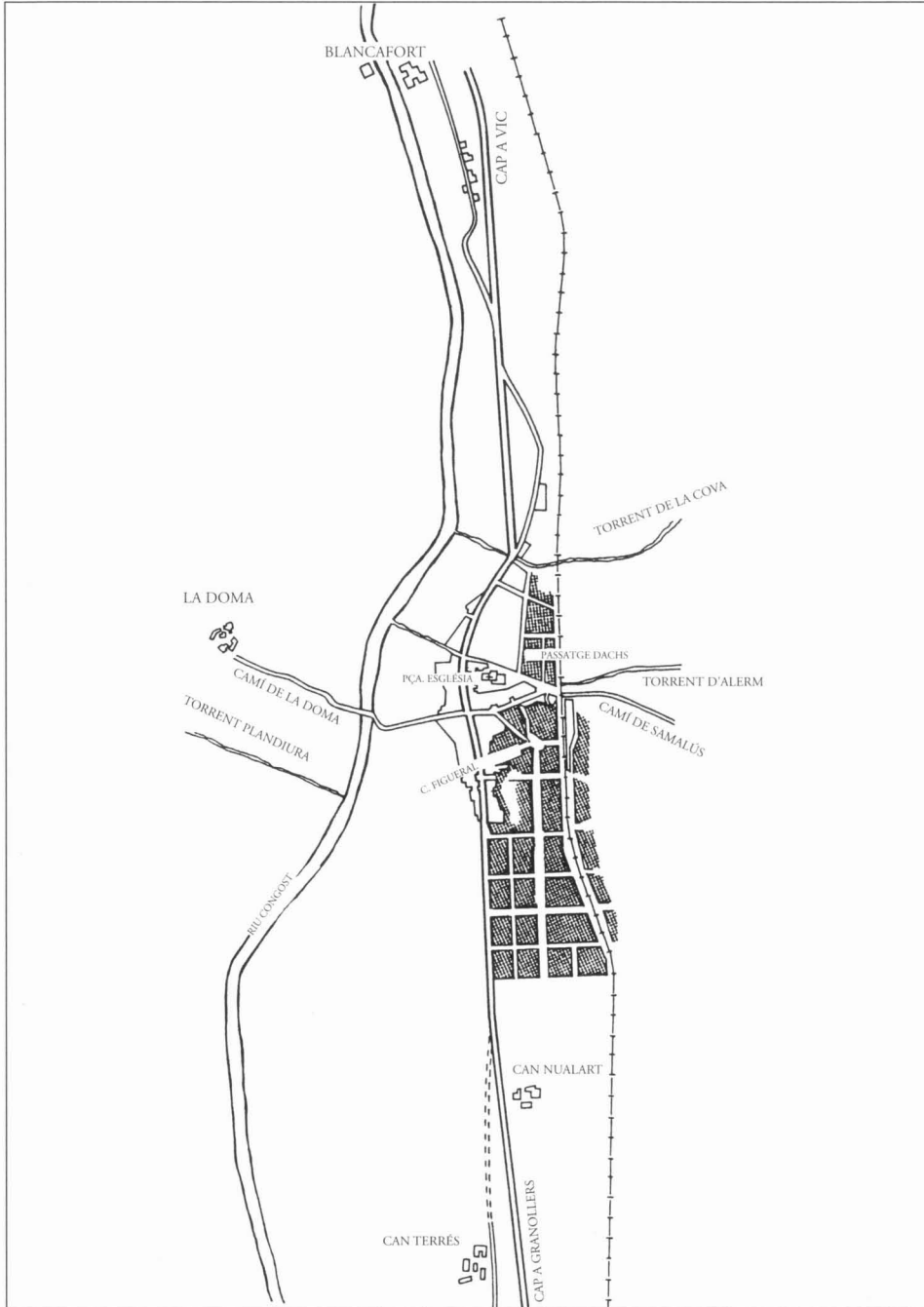
Secció ampliada de la zona del carrer dels Banys, Blancafort, de la Mina i el Passeig.

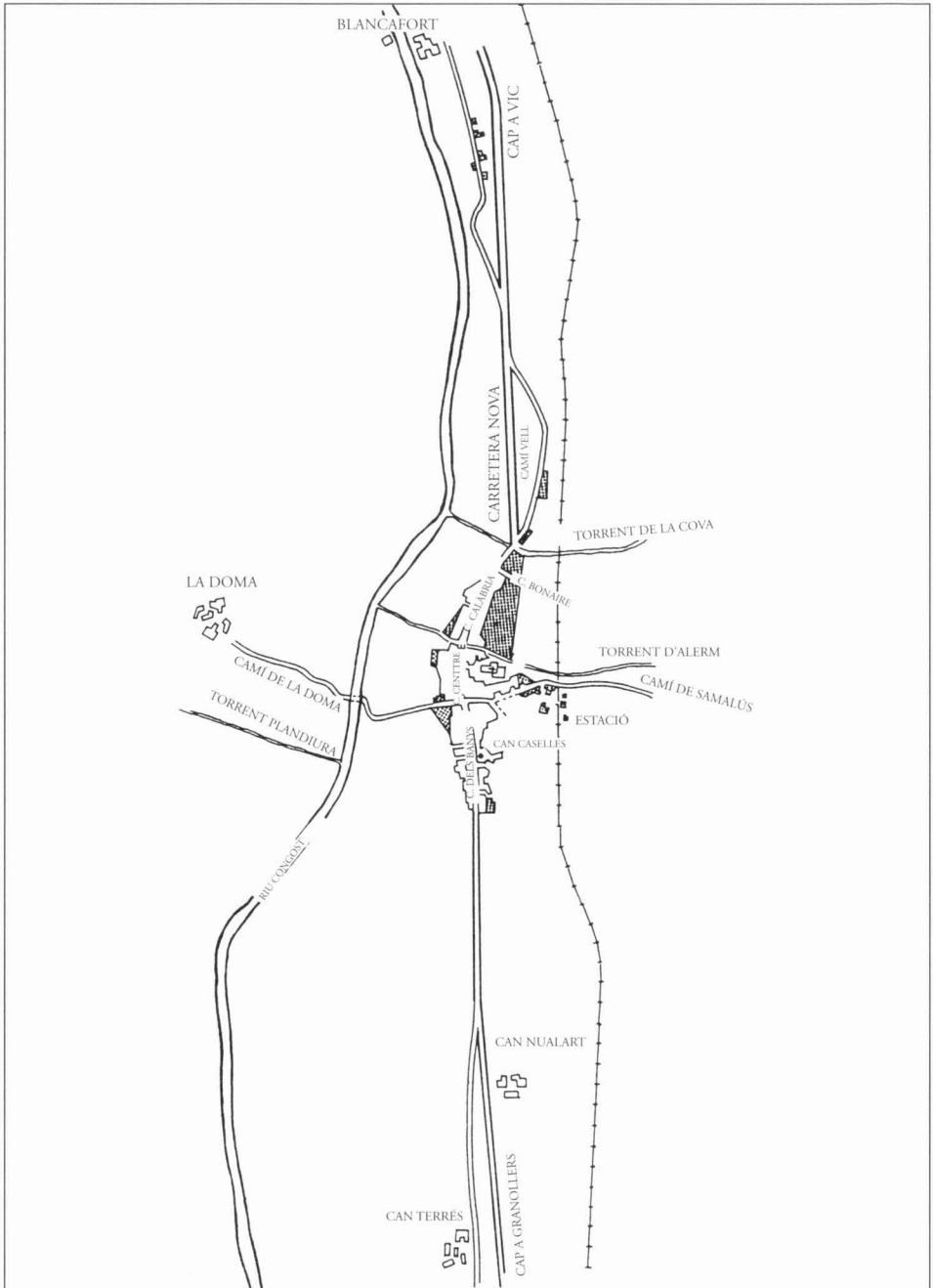
El Balneari Blancafort de la Garriga amb la forma U (1). També s'aprecia el Passeig a la seva part superior (2) i la ronda del Carril amb la via del Ferrocarril (3).

Font: I. Solà-Morales (1986) *Arquitectura Balneària a Catalunya*.

Figura 2
Projecte d'eixample i reforma urbana de 1900

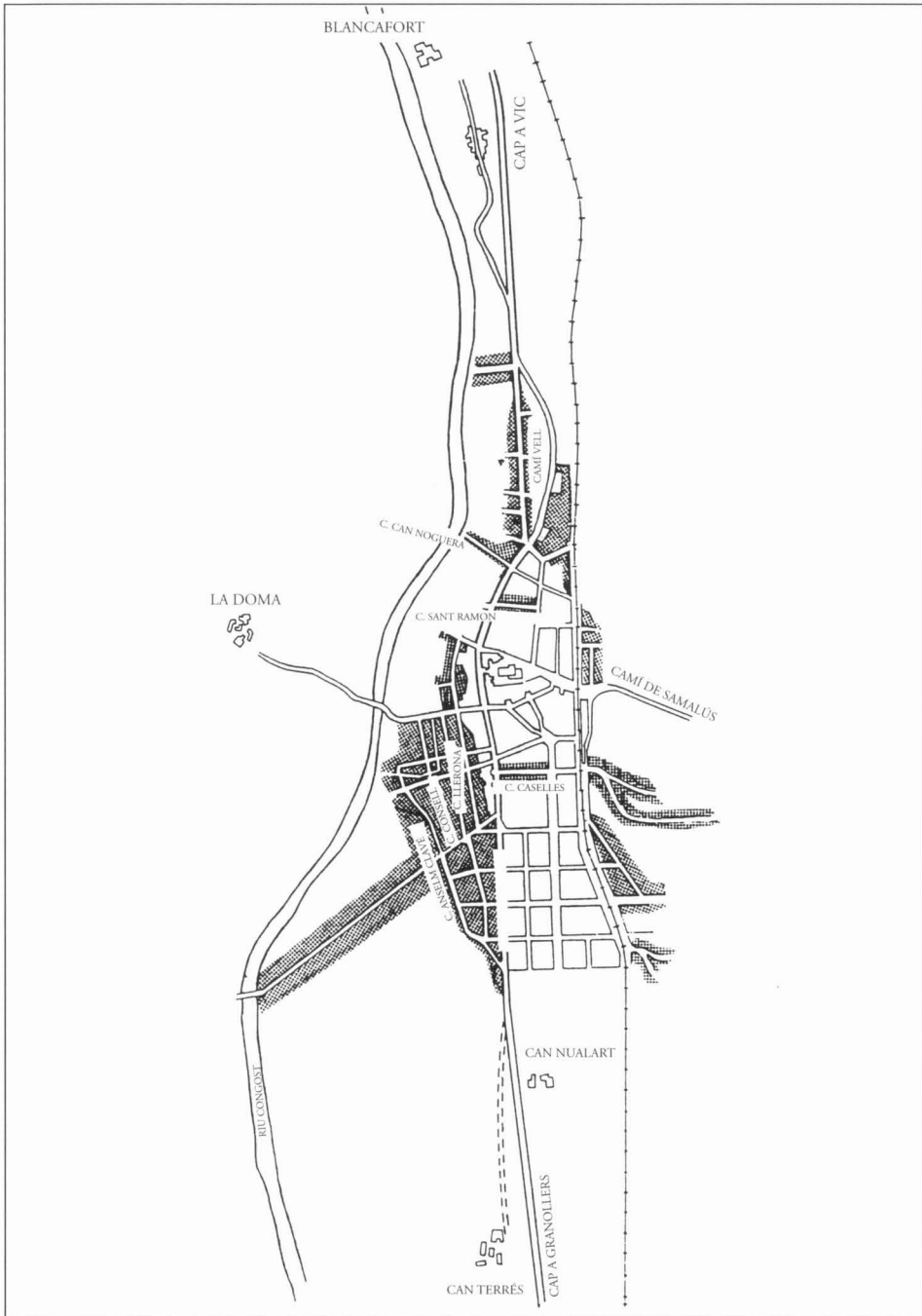
Figura 3
Arribada del ferrocarril i el seu pas per fora de la població del 1850 al 1875

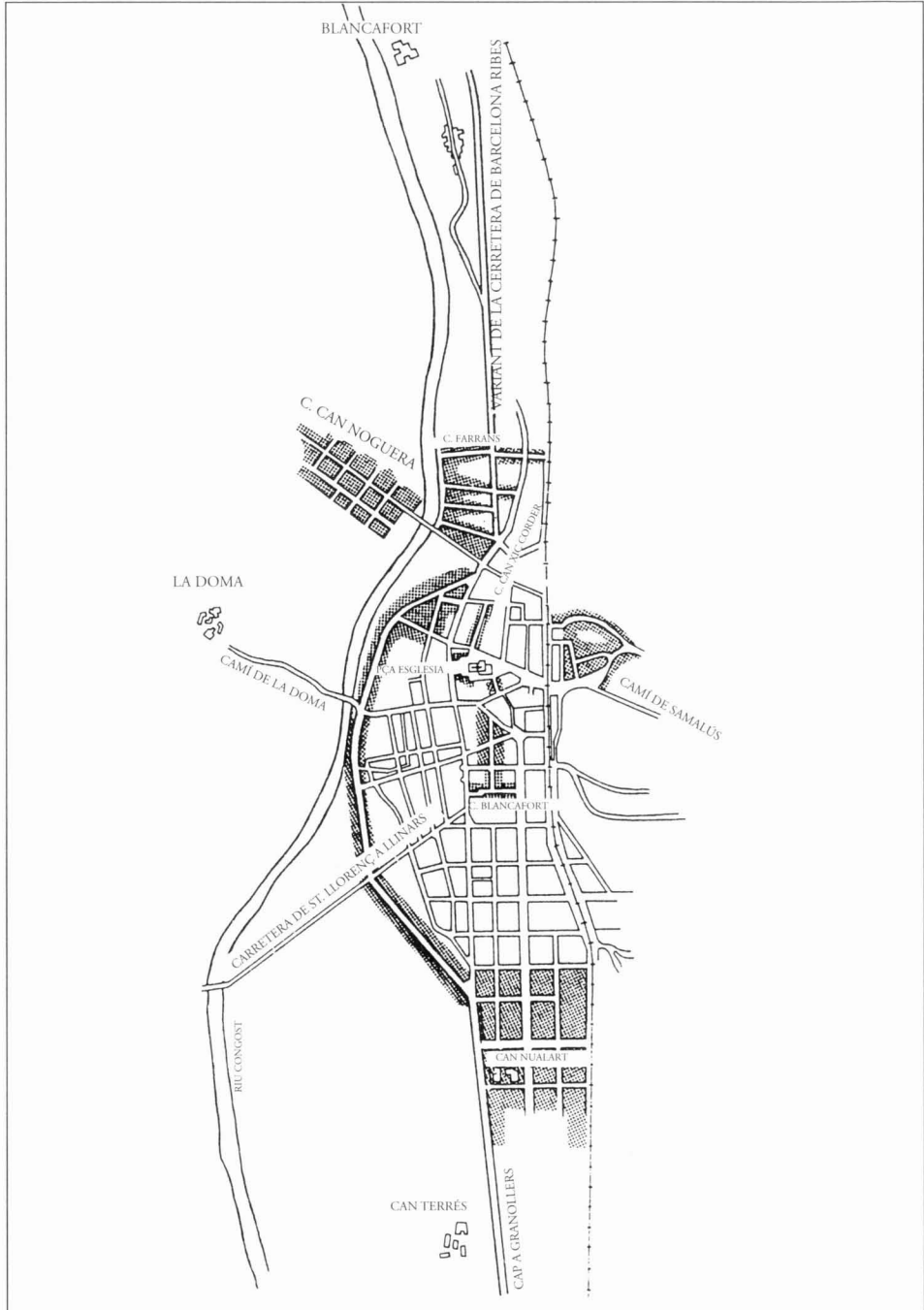
Font: J. Costa i R. Bonal (1982) *La Garriga. Aproximación Sociológica.*

Figura 4
Creixement de la població i l'eixample ja consolidat del 1900 al 1920

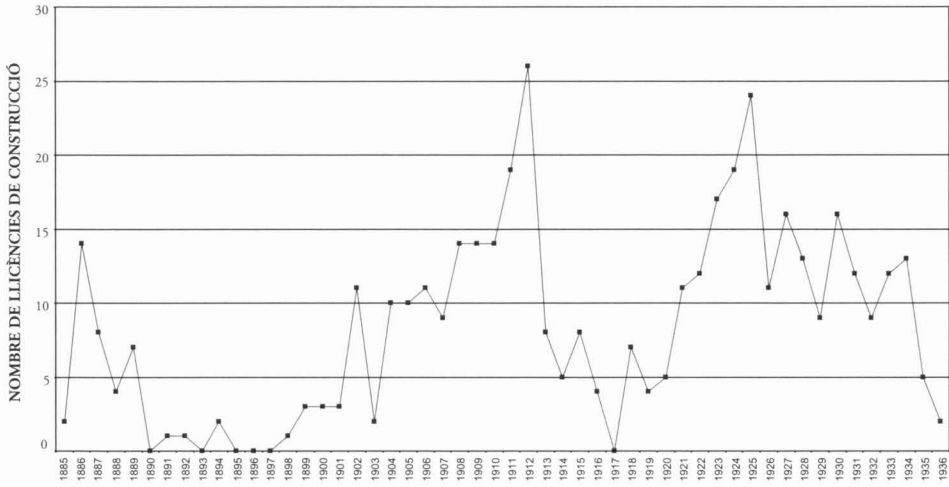
Figura 5
Urbanització del barri de Can Noguera i reedificació a la carretera de Barcelona a Vic 1932

Font: J.Costa i R.Bonal (1982) *La Garriga. Aproximación Sociológica*.

Figura 6

EVOLUCIÓ DE LES LLICÈNCIES DE CONSTRUCCIÓ DELS ANYS 1885 AL 1936 A LA GARRIGA

Font: Elaboració pròpia mitjançant els padrons.

